

Тема 1: Інтегральна соціологія П. Сорокіна

1. Життя та творча діяльність П. Сорокіна.

Питирім (Пітирим) Олександрович Сорокін — американський соціолог і культуролог родом з Росії. Відомий розробками теорії соціокультурної динаміки та теорії революції. Один з основоположників теорій соціальної стратифікації і соціальної мобільності. Суттєвими є зусилля Сорокіна на посаді декана факультету соціології Гарвардського університету щодо інституціоналізації соціології не лише як науки, а і як предмета викладання у вищих навчальних закладах США. Його наукові погляди мали серйозний вплив на розвиток світової соціології ХХ ст.

Творчу діяльність Сорокіна ділять на два періоди – російський (з початку 10-х по 1922г.) і американський.

У російський період П. А. Сорокіним були опубліковані такі роботи з соціології, як "Найголовніші теорії прогресу в сучасній соціології" (1911), "Межі та предмет соціології" (1913), "Злочин і кара, подвиг і нагорода. Соціологічний етюд про основні форми суспільної поведінки та моралі" (1914), "Проблема соціальної рівності" (1917), "Автономія національностей і єдність держави" (1917), "Теорія факторів М. М. Ковалевського" (1917), "Національність, національне питання і соціальна рівність" (1917), "Соціальна аналітика і соціальна механіка: короткий зміст циклу лекцій" (1919), "Загальнодоступний підручник по соціології" (1920), двотомна "Система соціології" (1920), "Голод та ідеологія суспільства" (1922).

Покинувши політику, в атмосфері повоєнної лібералізації Сорокін повністю сконцентрувався на науковій та викладацькій діяльності у Петербурзькому університеті. У той же час він пише підручник з соціології, розрахований на широкий загал, та видає у 1920 році двотомну «Систему соціології». Влітку 1922 прокотилася масова хвиля арештів інтелігенції, у той же час Ленін ставить питання про контроль змісту суспільствознавчих курсів. Звичайно ж це не могло не зачепити Сорокіна: перед ним був поставлений вибір — або в'язниця, або висилка. І 23 вересня 1922 року тридцятитрьохрічний Сорокін і його дружина назавжди покидають країну.

Після вимушеної еміграції в 1922 р. *в американський період* життєдіяльності П. А. Сорокін продовжував розвивати розробляються в Росії соціологічні теорії, збагачуючи їх новими концепціями, які представлені в його працях "Соціальна мобільність" (1927), "Сучасні соціологічні теорії" (1928), "Соціальна і культурна динаміка. Дослідження зміни основних систем мистецтва, знання, етики, права й соціальних відносин" (1937-1941), "Суспільство, культура й особистість" (1947) та численних публікаціях, присвячених сучасним морально-політичним проблемам, такими як, наприклад, "Альтруистская любов" (1950), "Американська сексуальна революція" (1956), "Влада і моральність" (1959), "Взаємне зближення Сполучених Штатів і СРСР до змішаного соціокультурного типу" (1960). У цих роботах П. А. Сорокін зосередив основну увагу на теоріях соціальної структури та розвитку культури,

на морально-політичних проблемах сучасності. Незважаючи на багатоплановість науково-публіцистичної творчості П. А. Сорокіна в США, його соціології завжди була притаманна цілісність, прагнення до створення інтегральної системи соціологічних знань.

2. Система і структура соціології.

Розвиваючи ідеї свого вчителя М. М. Ковалевського про еkleктизм і плюралізм соціології, П. А. Сорокін особливості соціології як науки вбачав у її інтегруючій здібності. "Інтегралізм" соціології, за його поданням, проявляється в наступному:

- *інтегральна соціологія* - "це генералізуюча наука про соціокультурних явища", яка узагальнює в методології основні соціологічні напрямки, а в її змісті відображаються відкриття інших соціальних наук;

- *інтегральна соціологія*, на відміну від інших суспільних наук, які вивчають лише одну зі сфер соціокультурного простору, має справу з усіма сферами цього простору", досліджуючи їх спільні елементи;

- *інтегральна соціологія*, використовуючи "послідовний соціологічний плюралізм", враховує безліч найрізноманітніших чинників та інтегрує їх в цілісне пояснення соціальної реальності;

- *інтегральна соціологія*, досліджуючи статику і динаміку суспільного життя, створює єдину "інтегральну" соціальну теорію.

В моделі П.Сорокіна соціологія має два рівні: теоретична соціологія, що розробляє понятійно-категоріальний апарат для вивчення суспільства, та емпірична соціологія, що досліджує окремі явища та факти суспільного життя

Отже, *теоретична соціологія* зосереджує увагу на вивченні фундаментальних наукових проблем, пов'язаних з формуванням знання про соціальну дійсність, описуванням, поясненням і розумінням процесів соціального розвитку, розробкою концептуальних основ соціології, методів соціологічного дослідження. Концепції і теорії, які вона розробляє, відповідають перед усім на питання: „що пізнається?” (об'єкт), „як пізнається” (метод), пов'язані з вирішенням гносеологічних завдань.

Відстоюючи ідею про те, що "соціологія може і повинна будуватися за типом природних наук", П. А. Сорокін запропонував виділити в теоретичній соціології три розділу: "соціальна аналітика", "соціальна механіка" і "соціальна генетика". З його точки зору, соціальна аналітика повинна розглядати "найпростіші соціальні явища та складні соціальні єдності", соціальна механіка - вивчати соціальні сили і процеси як чинники соціальної взаємодії, соціальна генетика - аналізувати еволюцію суспільного життя.

Прикладна соціологія — практична частина соціологічної науки про специфічні закони становлення, розвитку та функціонування конкретних соціальних систем, процесів, структур, організацій та їх елементів. Вона вивчає процеси, які відбуваються в певних соціологічних підсистемах, конкретних

соціальних спільнотах, організаціях. Вона ставить завдання знайти засоби для досягнення практичних цілей суспільства, шляхи і способи використання пізнаних теоретичною соціологією засобів

3. Національність, національне питання і соціальна рівність.

До розгляду питання про те, що таке нація П. А. Сорокін звернувся у працях "Проблеми соціальної рівності" (1917) і "Автономія національностей і єдність держави" (1918). В них він констатував, що національне питання відноситься до числа самих гострих і актуальних, що пояснюється загостренням національних відносин, викликаних Першою світовою війною та соціально-економічними та політичними кризами в Росії.

Аналізуючи найбільш поширені ознаки, які використовуються для опису нації (єдність крові, мови, релігії, моралі, права, звичаїв, психіки, світогляду, культури), П. А. Сорокін показує, що жоден з них окремо не може претендувати на те, щоб бути визначальним нацією, а разом узяті вони суперечать один одному. Тому він приходять до висновку про те, що "національності як єдиного соціального елемента немає", а в підході до визначення нації може бути тільки єдине, індивідуальне начало - самоідентифікація. З його точки зору, це обумовлено тим, що "центр ваги лежить на психологічному віднесенні себе до того чи іншого суспільства або групи".

Сутність національного питання П. А. Сорокін пояснює наявністю соціальної нерівності як по відношенню до нації в цілому, так і між представниками однієї нації. Так звана "національна нерівність", на його думку, є різновидом соціальної нерівності. Тому соціолог стверджував, якщо усунути з «національних причин причини релігійні, станові, майнові, професійні, побутові, із національних обмежень не залишиться нічого». На його думку, оскільки термін "національність" описує різні за своїм складом кумулятивні групи, то його слід повністю видалити з термінології соціальних наук.

Негативне ставлення П. А. Сорокіна до поняття "нація" як соціологічної категорії може бути пояснено рядом причин. По-перше, для визначення нації він вибирає або тільки одну ознаку, або суму різноманітних економічних, політичних і культурологічних ознак, не звертаючи уваги на те, що ознаками соціальної спільності можуть бути декілька специфічних ознак. По-друге, П. А. Сорокін залишив поза увагою своїх міркувань питання про виникнення нації як історичного об'єднання. Генетичний аналіз дозволив би побачити, як об'єднання племен, закріплення їх на певній території, утворення державності, встановлення загального господарського укладу, асиміляція мови, релігії, традицій і створення на основі акумуляції специфічних матеріальних і духовних цінностей сприяло виникненню нової соціальної спільності, що отримала назву нації. Саме ці кореневі ознаки і слід було б враховувати при соціологічному визначенні нації. По-третє, у своїх міркуваннях про

неправомірність категорії "національність" П. А. Сорокін не робить різниці між поняттями "нація", "народність", "національність" і "народ".

В останній опублікованій при житті роботі "Основні риси російської нації в двадцятому столітті" (1967) П. А. Сорокін відмовився від редукації національного до соціально-політичного, визначивши *націю* як соціокультурну спільність, основними рисами якої є багатофункціональність, солідарність, організованість і напівзакритість. Згідно новому уявленню, нація як специфічна соціальна спільність формується завдяки приналежності індивідів до однієї держави, спільності території проживання, єдиної мови спілкування і національної культури. Нація складається з громадян, які мають загальну або схожу мову, загальну сукупність культурних цінностей, займають загальну територію, на якій живуть чи жили їх предки. П. А. Сорокін підкреслював, що самі по собі державні, мовні, культурні та територіальні спільності не можуть вважатися націями. Тільки коли індивіди належать єдиній державі, пов'язані спільною мовою, культурою і територією - вони утворюють націю.

4. Класифікація актів поведінки.

Щоб зрозуміти функціонування і розвиток суспільства, російський соціолог рекомендував спочатку вивчити різні процеси соціальної взаємодії. З його точки зору, соціальні взаємодії дозволяють пояснити всі соціальні відносини: економічні, виробничі, політичні, наукові, моральні, релігійні, художні. Процеси соціальної взаємодії "є тими нитками, із сукупності яких складається тканина людської історії".

В основі соціальної взаємодії, на думку П. А. Сорокіна, лежать "*соціальні акти*" - вчинки людей, зумовлені усвідомленими ними біопсихічними "базовими" інстинктами: травним, сексуальним, інстинктом власника, інстинктом самозбереження, інстинктом самовираження.

За характером соціальні акти можуть бути пасивними ("стримування"), або активними ("терпіння").

Їм була запропонована наступна класифікація соціальних актів:

- "належні - дозволені";
- "належні - рекомендовані";
- "заборонені".

Вплив кар і винагород на поведінку людини.

Згідно з поданням соціолога, на дозволені акти у суспільстві реагують емоційно нейтрально; на рекомендовані, що здійснюються у формі "послуги або подвигу", - емоційно позитивно і вимагають за них "нагороди"; на заборонені, здійснюються у формі "злочини", - емоційно негативно і вимагають "кари".

Вивчаючи різні акти поведінки людей, П. А. Сорокін дійшов висновку про те, що один і той же вчинок в різних суспільствах і в різні епохи може бути оцінений діаметрально протилежно залежно від психічного переживання

даного акту і, отже, різним чином санкціонований суспільством. Він також відзначив вплив, який мають громадські санкції на мотиви поведінки людей. Так, міркував соціолог, якби знищили абсолютно всі дипломи та привілеї, пов'язані з освітою, то частина студентів "моментально закинула б книги і зайнялася б зовсім іншими справами". П. А. Сорокін відводив громадським санкціям важливу роль в процесі соціалізації особистості, встановлення та підтримання внутрішньогрупової солідарності і соціальної боротьби.

5. Вчення про соціальну, економічну, політичну та професійну стратифікації.

У першій роботі, опублікованій в США, "Соціальна мобільність" (1927) П. А. Сорокін ввів в соціологічний лексикон термін "соціальна стратифікація" і представив деякі положення його концепції. У завершеному вигляді концепція соціальної стратифікації їм була викладена в роботі "Соціальна і культурна мобільність" (1959). У ній він визначив *соціальну стратифікацію* як диференціацію "деякої даної сукупності людей (населення) в ієрархічному ранзі", що "знаходить вираження в існуванні вищих і нижчих шарів". Сутність соціальної стратифікації П. А. Сорокін бачив у нерівномірному розподілі серед членів товариства прав і привілеїв, відповідальності й обов'язку, наявності або відсутності соціальних цінностей, влади і впливу.

Допускаючи можливість існування множинності соціальних страт, соціолог до *основних соціальних страт* відносив:

економічну з полюсами багатий - бідний,
політичну з полюсами володарюючий - керований
професійну з полюсами високого і низького престижу.

При цьому людина, яка займає вищу або нижчу ступінь в одному з основних шарів, як правило, буде займати відповідну сходинку в інших шарах.

Необхідність соціальної стратифікації та її сталість їм пояснювалася, по-перше, організаційними вимогами колективного життя; по-друге, нерівним становищем індивідів в навколишньому середовищі; по-третє, біопсихічними відмінностями людей. Звідси він робив висновок про нездоланності соціальної нерівності в суспільстві. Найкраще, що можна досягти в суспільстві - це скоротити відстань між полюсами соціальної нерівності.

В рамках концепції соціальної стратифікації П. А. Сорокін розглядав *класифікацію соціальних груп*. Він запропонував розрізняти прості і складні соціальні групи. Прості соціальні групи - це об'єднання людей за якою-небудь однією ознакою (стать, вік, мова, професія, місце проживання тощо). Складні соціальні групи - це об'єднання людей на основі декількох ознак..

6. Концепція соціальної мобільності.

Поняття соціальної мобільності було введено в соціологічний обіг П. Сорокіним у 1927 р. З того часу воно активно використовується в соціологічних дослідженнях нерівності і буквально означає переміщення

індивідів між різними рівнями соціальної ієрархії, яка визначається зазвичай з точки зору широких професійних і соціально-класових категорій.

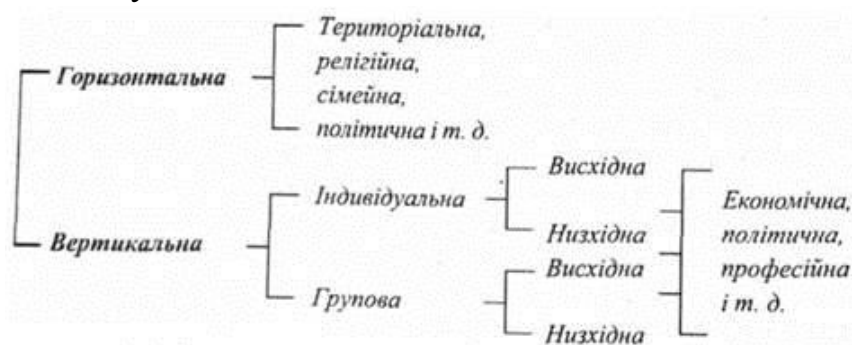
Соціальна мобільність—це процес руху індивідів між ієрархічно організованими елементами соціальної структури.

П.Сорокін визначає **соціальну мобільність** як будь-який перехід індивіда або соціального об'єкта, тобто всього того, що створено або модифіковано людською діяльністю, із однієї соціальної позиції в іншу.

Існує два основних типи соціальної мобільності: горизонтальна і вертикальна.

Під **горизонтальною соціальною мобільністю**, або переміщенням, розуміють перехід індивіда або соціального об'єкта із однієї соціальної групи в іншу, що знаходиться на тому ж рівні.

Під **вертикальною соціальною мобільністю** розуміють ті відносини, які виникають при переміщенні індивіда або соціального об'єкта з одного соціального пласта в інший. В залежності від напрямку переміщення існує два типи вертикальної мобільності: висхідна і низхідна, тобто соціальний підйом і соціальний спуск.

Індивідуальна мобільність – зміни соціального статусу індивіда завдяки його власним зусиллям і особистим досягненням.

Групова мобільність – зміни соціальних статусів цілих соціальних груп внаслідок якихось історичних подій.

Так, П.Сорокін наводить приклад Великої Жовтневої революції, внаслідок якої відбулося зниження соціального статусу дворянства. У післяреволюційні часи було не лише не престижно пишатися дворянським титулом, це могло стати загрозою самому життю. Протилежна картина спостерігалася з представниками робітничого класу. Соціальний статус цієї групи після революції підвищився, приналежність до цієї групи розглядалася як запорука благонадійності і відкривала двері для просування партійною ієрархією тощо.

В якості **регуляторів соціальної мобільності** П. А. Сорокін називав соціальні "сита" ("фільтри") і соціальні "ліфти" ("канали соціальної циркуляції"). Соціальні "фільтри" дозволяють проводити відбір і розподіл по соціальним верствам залежно від можливостей і здібностей індивідів. Соціальні "ліфти" прискорюють процеси вертикальної соціальної мобільності, "піднімаючи" людину у вищу страту або "опускаючи" її до нижчої.

Для того щоб підвищити соціальний статус, індивіди можуть скористатися так званими каналами соціальної мобільності – соціальними інститутами, які

сприяють висхідним соціальним пересуванням. Основними каналами вертикальної висхідної мобільності є освіта, власність, сім'я, армія, церква.

7. Теорія соціокультурної динаміки.

В концепції П. Сорокіна *соціокультурна динаміка* розглядається як зміна типів культур, фаз життя великих культурних систем. Кожен тип культури виокремлюється на підставі виявлення характерних уявлень про природу реальності та методу її пізнання.

Культуру він розглядає не як сукупність різнорідних елементів, а як деяку інтегральну єдність. В залежності від ступеня інтеграції виокремлено чотири типи культурної інтеграції: просторову, зовнішню, функціональну і логічно-смыслову. В перших двох ступінь інтеграції невелика. *Функціональний* взаємозв'язок елементів культури спричиняє внутрішню її єдність: зміни в одному елементі викликають зміни функцій інших. При дослідженні типу культури необхідно завжди звертати увагу на причинну зумовленість взаємозв'язків. Але цього недостатньо. Поряд з функціональною єдністю культури існує і найвища форма – *логіко-смыслова*. Логіко-смысловий метод дослідження культури вимагає встановлення головного смислу або ідеї, якими просякнуті усі складові культури.

П. Сорокін виділяє наступні *типи культурних систем*: ідеаціональну, чуттєву (або сенситивну) та змішану (або ідеалістичну). Але будь-яка типологія умовна. У чистому вигляді ні ідеаціональний, ні чуттєвий тип культури ніколи не існували: в деяких культурах переважав перший тип, в інших – другий; в деяких – вони обидва були змішані (ідеалістичний тип).

Ідеаціональний тип культури ґрунтується на системі істин, в основі яких покладено принцип надчуттєвості і надрозумності Бога, як єдиної реальності і цінності. Така культура по своїй суті релігійна, віра в Бога вважається більш надійним джерелом знань ніж розум чи логіка. В *чуттєвому* типі культурі домінує чуттєва система істин, яка ґрунтується на свідченнях органів чуття та дозволяє чітко визначити, що є істина, а що є хиба.

В *змішаному (ідеалістичному)* типі культур поєднуються дві попередні системи. Її основне правило таке: реальна дійсність занадто складна, в ній є чуттєві і надчуттєві сторони, наукові і релігійні цінності, віра і розум доповнюють один одного.

В динаміці кожної соціокультурної системи (і кожної підсистеми) можна спостерігати *три стадії*, після яких цикл починається знову:

- ідеаціональна з домінуванням процесів пізнання;
- ідеальна з домінуванням ідеології;
- сенсуальна (чуттєва) з домінуванням чуттєвого переживання досвіду.

На першій фазі відбувається активне пізнання та осмислення навколишнього світу та пошук організаційних принципів, які дозволяють об'єднати різні культурні події в певні цілісності: предметно-просторові, лінгвістичні, пізнавальні, технологічні та інші.

На другій стадії утворені форми порядку фіксуються і стають легітимними (шляхом конвенції) в якості соціокультурних норм (наприклад, наукова парадигма, релігійна доктрина, збірка законів).

Третя стадія характеризується тим, що нормативні регулятори стають вузькими для соціалізації досвіду і новацій, і люди вдаються до чуттєвих переживань з цього приводу та пошуку нових смислів свого існування.

Коли певний тип культури стає панівним в одній із зазначених сфер (підсистем), характерні для цього типу настанови (орієнтири) починають проникати в інші сфери. Відбуваються певні зсуви у всій суперсистемі, хоча темпи і цих змін в різних сферах культури можуть бути неоднакові.